

УДК 811.161.2
Іванна Заремська
(м. Київ)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “МОВА” В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті автор розкриває особливості осягнення Ліною Костенко проблем функціонування рідної мови та визначає засоби вербалізації концепту “мова” у її публіцистичних творах.

Ключові слова: Ліна Костенко, лінгвокультура, лінгвокультурний концепт, мова.

Багатовимірність сучасного світу вимагає від науки динамічного розвитку досліджень, формування нових парадигм філософствування і мислення. Саме на цьому тлі й постала нова культурологічна парадигма знання, яка визначила відповідний стиль лінгвістичного мислення і потребувала перегляду традиційних уявлень про феномен Слова, вироблення нових підходів до вивчення лінгвістичних феноменів, застосування в лінгвістиці нових методологічних стратегій. Стрімкий же перехід лінгвістики до антропоцентричної парадигми, який відбувся в останні десятиріччя ХХ ст., спричинив динамічний розвиток міждисциплінарних галузей гуманітарних досліджень, в основі яких лежить тріада “мова-людина-культура”.

У мовознавстві традиційно виділяють три наукові парадигми: порівняльно-історичну (під впливом цієї парадигми пройшло все ХІХ ст.), системно-структурну (за якої вся увага концентрується на предметі, речі, імені, а значить - слові); антропоцентричну (за якого аналізується людина в мові і мова в людині). Припустимо, що вихідною у нашому дослідженні буде запропонована Ю.С. Степановим [9] тричленна схема еволюції теоретичних уявлень у лінгвістиці: “філософія імені”(семантична парадигма)↔“філософія предиката”(синтаксична парадигма)↔“філософія егоцентричних слів” (прагматична парадигма). Лінгвістика сьогодення свідчить про те, що ми перебуваємо на третій сходинці поступального розвитку філософських поглядів на мову, відтак у центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб’єкт. Поява нової наукової парадигми в мовознавстві є подією природною і навіть прогресивною: “В історії лінгвістики неодноразово відбувалося концентрування ... уваги на тій чи іншій окремо взятій іпостасі мови, що, як

правило, забезпечувало прорив до розуміння відповідних її характеристик...” [4, с. 232].

Усе зазначене й зумовлює актуальність цієї статті, присвяченої аналізу публіцистичних творів Ліни Костенко як носія рідної мови і культури, а також суб'єкта, який формує свій неповторний ідіостиль, відбирає для вербалізації культурних концептів відповідні мовні засоби. Її зміст обмежується дослідженням особливостей вербалізації ключових концептів української культури у публіцистичних творах, завдяки чому можна буде сформулювати один із фрагментів мовної картини творів письменниці. Крім того, дослідження культурних універсалій, представлених у публіцистиці Ліни Костенко, дозволить визначити особливості культурної маркованості цього типу дискурсу.

Основоположні методологічні принципи лінгвістичного аналізу самотньої мови майстрів художнього слова, а, використовуючи сучасну термінологію, - особливості ідіостилу письменників і письменницького стилю, - сформульовані в працях відомих вітчизняних і зарубіжних мовознавців: І. Білодіда, В. Виноградова, Г. Винокура, В. Григор'єва, С. Єрмоленко, Б. Ларіна, Ю. Шереха та ін.

Актуальність цієї статті зумовлена й тим, що поезія Ліни Костенко завжди перебувала в епіцентрі уваги дослідників та критиків, однак її публіцистична творчість не підлягала ґрунтовному опрацюванню та характеристиці. Вже ранні вірші поетеси здобули високу оцінку Л.Первомайського, Вс.Іванова, пізніше творчість Ліни Костенко приковувала увагу В.Базилевського, М.Гольберга, М.Ільницького, І.Качуровського, С.Крижанівського, А.Макарова, В.Моренця, О.Никанорова, В.Панченко, Т.Салиги, М.Слабошпицького.

Іван Дзюба у своїй книзі “Є поети для епох...” зазначає: “Для Ліни Костенко вищою мірою характерний вихід крізь тему мистецтва у тему народу, його буття у світі” [1, с. 65]. А “вихід” цей найбільш точно і гостро прослідковується в публіцистичних творах письменниці, які й стали матеріалом для аналізу в цій статті, її оцінок філософії буття народу, політики, культури і, головне, моралі сьогодення.

1999 року Ліна Костенко в циклі “Публічні лекції в Моглилянці” прочитала лекцію для студентів Києво-Могилянської академії “Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала”, в якій, як зазначає І. Дзюба, “в широкому геополітичному й історико-культурному контексті, з блискучою і рафінованою ерудицією...обговорено стан самоусвідомлення нації та причини неадекватного бачення її світовою спільнотою...” [1, с. 65]. Але чи

можна говорити про націю, якщо обминати увагою її мову? Саме на цьому й наголошує письменниця: *“В початках сотворіння світу було Слово. В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово. Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то, принаймні, треба поглянути в чуже неупереджене”*. (Костенко Л.; 5). Навіть незброєним оком видно, що Л. Костенко закликає “націотворців” поставити мовне питання на вищій щабель, недаремно ж вона звертається за мудрістю до Книги Книг, цитує й коментує Біблію, говорячи про національну мову й культуру українського народу. І тут відразу викликає занепокоєння гостре і афористичне висловлювання Ліни Костенко: *“Органічна необхідність у культурі атрофується”* (Костенко Л.; 5). До того ж, за словами авторки, *“відбувається суцільна варваризація суспільства”*: *“Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж **другої державної** прагнуть так звані “російськомовні”? Чи відомо їм, що їхню “другу державну” в західних наукових виданнях вже офіційно називають **суржиком**?”* (Костенко Л.; 5). Отже, бачимо, що поетеса зачіпає відразу дві гострі проблеми – білінгвізм “узаконений” і “простонародний”, або, як висловлюється вона в одному з творів, - “мову посполитих”. Письменниця користується ефективним способом активізації уваги читачів – постановки риторичних запитань, використовує прийоми увиразнення мовлення, зокрема метонімію, апелює до почуттів і розуму українців.

Іван Дзюба, аналізуючи цю пророчу роботу Ліни Костенко, вважає, що вона *“... твереза й сувора у судженнях про співвітчизників, часом немилосердно гостра, але водночас відкидає історичний шлейф принижень і самопринижень, обстоює гідність свого народу, його – в принципі – рівнозначність з іншими. Вона говорить про відповідальність держави за гідне культурне буття свого народу, за подолання тих мутацій у сфері ідентичності, культури, мови, що нагромадилися за часи колоніалізму і тоталітаризму”* [1, с. 66]: *“Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова - це також обличчя народу, воно тяжко спотворене”*(Костенко Л.; 5).

Такий постулат перегукується з твердженнями М. Гайдеггера про мову як *“домівку буття”, “хранителя присутності” і “способу співбуття”,* Г.-Г.

Гадамера про мову і батьківщину, в якого остання – “це передусім мовна батьківщина”, адже “в рідній мові струменить уся близькість до всього...”. У сучасній інтерпретації П.Іванишина мова і людина утворюють охоронне коло один для одного: “...людина (особливо мислителі і поети) охороняє мову як дім свого буття, а мова як справжній онтологічний прихисток (“дім”) охороняє людину” [3, с. 56]. Таке буттєве розуміння мови “може бути абероване, якщо не враховувати того, що, говорячи про мову, постійно йдеться про сутнісно-національне явище. Мова – це насамперед національна мова” [3, с. 56].

Ліна Костенко досить непомітно зміщує фокус уваги читачів на інший аспект функціонування національної мови, а саме – мовну політику, маючи на увазі, звичайно, більш широке поняття – гуманітарну політику: *“В такій ситуації, в будь-якій, а в такій особливо, держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців. Бо за таких деструкцій, у перехідний період, це життєво необхідно - накреслити шляхетні обриси своєї культури”* (Костенко Л.; 5). Письменниця використовує ускладнені вставними конструкціями речення, аби більш розлого висловити свою думку, наголосити на нагальній потребі у формуванні правильної, ефективної гуманітарної політики. Вона ніби підказує, що до цього культурного будівництва варто залучати вчених і митців, які б розуміли, що тільки така її іпостась, така її за ступенем аристократизму градація варта перспективи втілення. Натомість, замість “шляхетного образу культури”, *“людям голови захаращують мотлохом. З преси, радіо, телебачення сиплеться філологічно й морально нешеретована продукція. А якісь прищільно ушляхетнені поодинокі з'яви - це результат чисто індивідуальних зусиль як завжди етично зорієнтованих інтелігентів”* (Костенко Л.; 5).

Звичайно ж, до числа носіїв цієї шляхетності, “етично зорієнтованих інтелігентів” належить і сама поетеса. Іван Дзюба зазначає: “Відчувається, що Ліні Костенко тісно в конференційному регламенті, вона подає лише деякі тези з продуманого, пережитого і має ще багато чого до розмови з читачем. Розмови у великому форматі... Версія про те, що Ліна Костенко “мовчала” (хто каже десять років, хто – двадцять), що вона ховалася від життя чи то в підпіллі, чи то в башті зі слонової кості, - м'яко кажучи умовна. Так, було вимушене мовчання – не друкували”, однак вона “жила в координатах своєї незалежності” [1, с. 69]. Про вимушене “мовчання” поетеси писав і Євген Маланюк: “Дуже прикметний недавній випадок з поеткою Ліною Костенко. По видані тільки двох книжок поезій — вона опинилася з кляпом у роті... Ні,

справа була не в тематиці, а в занадто певнім тоні, занадто суверенній інтонації й занадто яскравій літературній культурі, яка — ретроспективно — вияскравила рівень 20-х років, неокласиків, Плужника ба й... Яновського, словом — зраджувала неперервальний процес... А, на біду, — поетка справжня та ще й з власним стилем. Це й припечатало її долю. Вона фактично вже задушена, не вспівши навіть завітнути” [Цит.: за 8]. Говорячи про шістдесятників, поет- (вимушений) емігрант знаходить у них “нотки рабства”, а “Ліна народжена війною, як Зеров, Нарбут, Яновський, Антоненко, Бажан, Підмогильний. І тут є наша ціль: ДУХОВНА СУВЕРЕННІСТЬ. Україна в серцях і мозку. І цього Ліні не вибачать” [Цит.: за 8].

Однак, крім інтелігентів “етично зорієнтованих”, є інтелігенція, *“що прибула до президента уклінно просити, аби не підписував єзуїтський закон”* (Костенко Л.; 6) [йдеться про підписання Президентом України закону про російську як другу державну мову – І.З.]. Не можна не погодитися з тим, що Л. Костенко вибрала досить гостру форму протесту. Зрозуміло й те, що вона навмисно порушує правописні вимоги, пишучи назву вищої державної посадової особи з малої літери. А візит інтелігенції, замість очікуваного нею гострого протесту, перетворився на “уклінне” прохання: *“А зараз вже й подивіться — десь там літає і серпантин липучки, на яку в Мухоловці, чи то пак, у Мухолатці налипла інтелігенція”* (Костенко Л.; 6). І назва резиденції також “сплутана” для надання метафорі завершеного, чи то пак довершеного вигляду.

Якщо сучасна українська інтелігенція неспроможна на відважний вчинок, вона не може (чи, може, не хоче) кардинально змінити щось у цьому “зашкарублому” становищі, то, можливо, повинно б допомогти емігрантське культурне “військо”? Однак, на жаль, : *“Самовіддана праця нечисленних, правда, науковців і перекладачів за кордоном, особливо цінна тепер, на тлі помітного спаду інтересу до славістики взагалі, не почута тут і не підтримана. Культурно-просвітницьких закладів, що піднімали б імідж України у світі, як, скажімо, Інститут Гете у Києві чи Польський центр, не тільки не відкрито, а й не надано допомоги вже існуючим, які нині переживають свої скрути, — то якої ж ми хочемо opinii про Україну, якщо вона сама дала такий камертон?”* (Костенко Л.; 7). І знову Л. Костенко вдається до одного з найдієвіших прийомів активізації уваги читачів – використовує риторичне запитання, яке, одночасно, є й підсумком сказаного нею і головною думкою, яка засвідчує найвищу авторську майстерність.

В есе “УКРАЇНА як жертва і чинник глобалізації катастроф” Ліна Костенко видає на-гора проблему, точніше – катастрофу, в яку потрапив

український народ, - комунікативну: **“У всіх народів мова — це засіб спілкування, у нас це — фактор відчуження (виділення авторське). Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки Імперії ще й досі для багатьох — це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм”**(Костенко Л.; 7). Звичайно, всім зрозуміло, яку саму “Імперію” має на увазі Л. Костенко, але вона навмисне використовує прийом так званого “замовчування”. Читаючи такі рядки, громадяни України можуть відчути слабке полегшення: нарешті провину щодо вмирання мови знято з їхніх плечей, але ні! Гострий розум і критичність митця не дасть зняти провину з душі українця: **“І тут слід відверто сказати, що чинником цієї катастрофи є не лише брутальний шовінізм, а й значна частина самих українців, які, втративши свою національну ідентичність і не ставши органічно людьми російської культури, являють собою конгломерат нечіткої національної належності, що продукує найпримітивніший засіб спілкування — суржик. Це вже хронічна хвороба нації. Її не вилікуєш ні пігулками, ні грошовими преміями всеукраїнських конкурсів, ні бальзамом патетики про національні святині. Особисто я довго покладалася на магічну силу цілющих трав, на генетичне здоров'я нації. І все-таки на сьогодні дійшла висновку, що вся ця екстрасенсорика не допомагає. Тут вже потрібна шокова терапія”** (Костенко Л.; 7). Наведена цитата просто рясніє метафоричними засобами – це і “хронічна хвороба нації”, і “бальзам патетики”, і “цілющі трави”, які могли б гіпотетично вилікувати український народ.

Свого руйнівного впливу завдає не лише антропогенний фактор, але й природа збунтувалася проти неправильного до себе ставлення і утворила “зону відчуження” : **“ Зона відчуження — це ж не просто радіоактивно забруднена територія. Це чорна діра, яка поглинула цілий етнос, його ономастику, мову, історію, звичаї, промисли і мистецтво, призвела до непоправних деформацій віками сформованої етнопсихології”**(Костенко Л.; 7), яка, також спотворює “обличчя нації” – її мову. Це й не дивно, адже разом з людьми, які, покинуті напризволяще, тихо “відходять за межу”, зникає і неповторна частина діалекту, властивого поліщукам, що населяють цю “чорну діру”. А ще страшніше те, що **“Зона розповзається, як гангрена, відчужує все нові й нові території. А разом з ними відмирає цілий духовний материк унікальної етнокультури ”**(Костенко Л.; 7).

В. Дончик в одній зі своїх наукових розвідок зазначає, що Л. Костенко створила “художній образ нашого українського буття”, доповнюючи: “Здається, немає таких питань духу, сенсу життя, національного характеру й

менталітету, які б обминула поетична енциклопедія Ліни Костенко” [2, с.401].
З такою оцінкою можна лише повністю погодитися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. М. Є поети для епох / І.М. Дзюба. – К.: Либідь, 2011. – 208 с.
2. Дончик В.Г. “А ми ще є” (“Берестечко” Ліни Костенко) / В.Г. Дончик // Дончик В.Г. З потоку літ і літ потоку. – К.: СтилоС, 2003. – 556 с.
3. Іванишин П.В. Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко: монографія / П.В Іванишин. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія “Монограф”).
4. Кибрик А.Е. О “невыполненных обещаниях” лингвистики 50-60-х годов / А.Е. Кибрик // Московский лингвистический альманах. Вып. 1 “Спорное в лингвистике”. – М., 1996. – С. 230 – 233.
5. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала [Ел. ресурс] / Л. Костенко. - <http://zustrich.quebec-ukraine.com/kostenko.htm>
6. Костенко Л. Ніч державності / Л.Костенко // День. - № 149-150, 23 серпня 2012 р.
7. Костенко Л. УКРАЇНА як жертва і чинник глобалізації катастроф / Л. Костенко // День. - №76, 25 квітня 2003 р.
8. Куценко Л. Євген Маланюк: над рядкам поезій Ліни Костенко / Л. Куценко // День. - № 48. - 19 березня 2005 р.
9. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 335 с.

В статті автор розкриває особливості сприйняття Ліною Костенко проблеми функціонування рідного мови і визначає засоби вербалізації поняття “мова” в її публіцистичних творах.

Ключевые слова: Ліна Костенко, лінгвокультура, лінгвокультурний поняття, мова.

The author reveals the peculiarities of Lina’s Kostenko perception the problem of the native language and defines the means for the verbalization of the concept “language” in her non-fiction works.

Keywords: Lina Kostenko lingvokultury, lingvocultural concept, language.